

Voorwoord

In 2006 zijn een aantal parochianen met pastor R.M. Mascini op bezoek gegaan bij een aantal kerkgebouwen in het zuidelijk deel van het bisdom Haarlem. Bij aanvang van en gedurende elk bezoek heeft pastor Mascini toelichtingen gegeven over de historische achtergronden waar bij de bouw kerkgebouwen rekening werd gehouden. Hij heeft indertijd een belangrijk deel van zijn verhaal vastgelegd. Nu de bisschop medio 2008 heeft bepaald dat we in Uithoorn voorlopig geen nieuwe kerk mogen bouwen, zou deze door pastor Mascini gemaakte notitie nimmer beschikbaar komen. We hebben daarom besloten het stuk, tot zover het was uitgewerkt, thans beschikbaar te stellen voor belangstellenden.
Het parochiebestuur.

De oudste geschiedenis van kerkgebouw en liturgie

De eerste christenen waren joodse mensen. Ze gingen naar de synagoge waar ze net als iedereen de gewone joodse dienst meemaakten. Ze baden de bekende gebeden, vierden de joodse feesten, luisterden naar de schriftlezingen en de preken. Het ‘alleluja’, het ‘amen’ en het ‘Hosanna’ stamt nog steeds uit deze tijd. Ook het ‘gloria’ heeft zijn wortels in de joodse liturgie.

Na de dienst in de synagoge gingen de christenen naar een of ander huis. Daar lazen ze uit de brieven en evangeliën van de apostelen en andere kerkleiders die hen toegestuurd waren.

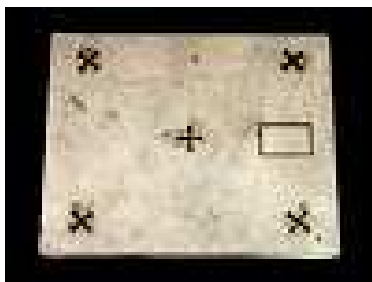
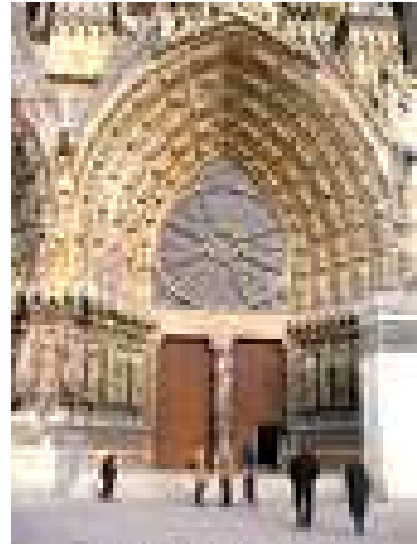
Later, toen de christenen niet langer welkom waren in de synagoge werd de gehele kerkdienst bij mensen aan huis gevierd. De huizen in die tijd waren naar Romeins model gebouwd. Dat wil zeggen ze hadden een omzuidde voorhof met in het midden een waterput of fontein: het atrium. Een dergelijk atrium is tot op de dag van vandaag een vertrouwd onderdeel geworden van veel kerken. De plaats van de doopvont was in de traditie van de katholieke kerk altijd bij de hoofdingang. Daar werden de doopleerlingen ontvangen. Pas als ze het sacrament ontvangen hadden mochten ze verder gaan de kerk in.

De christelijke joden waren na ongeveer het jaar 70 nergens meer welkom in de synagoge. Het zou niet lang duren of ieder zou het moeilijk krijgen. We weten van de gruwelijke vervolgingen die op last van de keizer uitbraken.

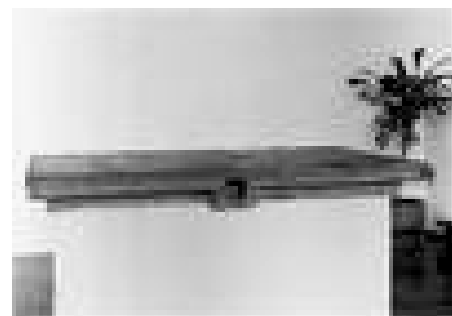
De vervolgde christenen verzamelden zich voor hun ontmoetingen en eucharistievieringen op de kerkhoven (vaak waren dat catacomben). Ze gingen toen het Brood breken op de graven van hun gestorven en vermoordde familieleden, vrienden en geloofsgenoten. Hier vierden ze dat allen die dood waren leefden. Ze voelden zich hier geheel verbonden met de levende Christus en met allen die van het kruis waren opgestaan.

Nog steeds is dit geloof een wezenlijk onderdeel van de katholieke eucharistieviering. Niet alleen wordt er in de eucharistie voor de overledenen gebeden (de intenties stammen uit deze tijd en zijn verplicht). En niet alleen wordt er in het eucharistisch gebed altijd herinnerd aan de kruisdood van Christus en wordt er gedankt voor zijn opstanding. Het is de diepste betekenis van het breken van het Brood en van het delen van de Kelk. Dood en verrijzenis is actueel. In de eucharistie is het Goede Vrijdag én is het de dag van Pasen! Je zou kunnen zeggen: in de eucharistie raakt de hemel de aarde, wordt tijd eventjes eeuwigheid. Niet voor niets wordt het kerkgebouw vaak afgebeeld als de hemel. Vaak is het de hemelkoepel die de gemeente overwelft. En bij de middeleeuwse kerken zien we hoe de kerkdeur versierd wordt alsof het de hemelpoort is.

Ook het altaar getuigt van dit geloof in opstanding na de dood. Het wordt beschouwd als Christus zelf. Het is een steen die tot op de bodem van de grond moet rusten (Hij is het fundament van ons geloof). Het altaar kent 5 kruisjes (de lidtekenen van na de verrijzenis). Het altaar wordt bij de inwijding door de bisschop gezalfd (“gezalfd” = ”christos”).

In het altaar worden de relieken bewaard van een gestorven heilige, bij voorkeur een martelaar. Het altaar wordt bewierookt en gekust. Eigenlijk mag er op het altaar niets staan; bloemen, kandelaars en zelf crucifix horen naast of achter het altaar te staan.

Slechts voor het vieren van de eucharistie kunnen er drie (!!!) dwalen en een boek opgelegd worden. Een antependium met de liturgische kleur mag het altaar versieren. Al deze symboliek van en rond het altaar wortelt dus in de oudste tijden van het christendom.

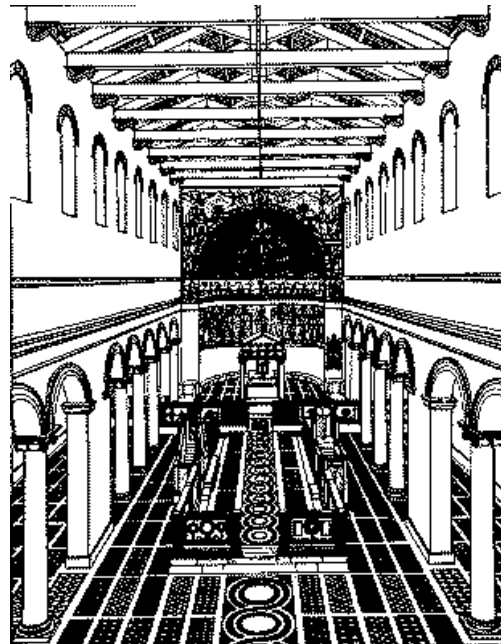
Na de vervolgingen veranderde de situatie plotseling volledig. De keizer en zijn plaatsvervangers in het Romeinse rijk trokken weg naar het ‘nieuwe Rome’ Konstantinopel.

Het was de gewoonte in het rijk dat de heidense hogepriesters de keizers bij zijn afwezigheid vervingen. Die heidense hogepriesters waren weg. Het volk was zonder leiders. In Rome en in andere plaatsen vroeg het volk de christelijke leiders hen te helpen. Die christelijke leiders waren de “Episkopoi” (= “opzieneren”. Hier is ons woord “bisschop” van afgeleid.).

De bisschoppen werden omringd door diakens (= dienaren). De priesters waren meer vervangers van de bisschoppen in de regio's en buitenplaatsen.

Zo kwam de bisschop op de rechtersstoel van de keizer te zitten. Deze stoel stond in de "Basilica" (= keizerlijke rechtszaal). Zo'n basilica was een langgerekt gebouw met boven in de muren kleine ramen. Achter in het gebouw stond in een half ronde ruimte (de absis) de rechtersstoel. De bisschop trok daar met zijn stoet diakenen plechtig naartoe. En net als eens bij de keizer riep het verzamelde volk om zijn hulp. Zo gauw hij binnen kwam begon iedereen te roepen "Heer help mij". In de taal van toen, het Grieks, is dat "Kyrie eleison". Al gauw werd duidelijk dat de christelijke leider geen keizer was. De bisschop wees met zijn vinger naar boven. En het Kyrie werd een gebed om een hulp aan de hemelse Heer en Rechter. De ceremonie van de keizer werd een ceremonie ter ere Gods.

Het wierook duidde niet langer de goddelijkheid van de keizer aan, maar werd een symbool van waar de gemeenschap Christus als hun nieuwe Heer in hun midden aanwezig wist: het altaar, het evangelieboek, brood en wijn en in de verzamelde gemeenschap van gelovigen en voorgangers.

De bisschop ging op de rechtersstoel zitten. Hij nodigde de gemeenschap uit naar de enige Heer te luisteren die er is. Zo werd er eerst gelezen uit de heilige Schriften van het oude testament en uit de brieven van de apostelen. Daarna kwam Christus zelf aan het woord in het Evangelie. De bisschop legde de woorden van Christus uit. En de rechtersstoel werd langzaam maar zeker de 'Kathedra' (= leerstoel). Na zijn uitleg beaamde heel de gemeenschap dit in het credo. Na het credo werd op een altaar, die voor de kathedra was geplaatst, de eucharistie gevierd.

De diakenen verzamelden, brood, wijn en andere giften. Een deel van het (ongerezen) brood en van de wijn werd gereserveerd voor de eucharistie. De rest zouden zij na de viering aan de armen gaan geven. Tijdens en na het aandragen van de giften werd er ook gebeden voor elkaar (=voorbeden). Dan begint de eucharistie. De bisschop komt van zijn stoel. De diakenen gaan deels tussen de gelovigen staan en geven aanwijzingen: "nu moeten jullie gaan staan, knielen, bidden, vrede wensen enz.". Bij de communie delen de diakenen het geconsacreerde Brood en de geconsacreerde Wijn uit. Als de viering afgelopen is geeft de bisschop de zegen en de diakenen sturen iedereen naar huis met hun 'ite missa est' (Gaat het offer is voltrokken). Daarna brengen zij het geconsacreerde Brood naar zieken en gevangenen. Vervolgens brengen ze de rest van de gaven en de giften naar de armen.

Zo ontstond in de basilica de grote contouren van de liturgie zoals we die nog steeds hebben. Ook werd steeds meer duidelijk welke rol bisschoppen, priesters, diakens en andere voorgangers in de kerk hebben. Tenslotte werd de basilica de oervorm van het kerkgebouw. En die basilica waar de bisschop voorging werd genoemd naar zijn rechtersstoel "kathedraal".

Kerkelijke wetenswaardigheden, symbolen en attributen uit de oudste tijden

De oudste vorm van het kerkgebouw is dus de basilica. Was dus de oudste kerk een langgerekt Romaans gebouw. Al spoedig krijgt de kerk een kruisvorm. De gelovigen verzamelen zich als het Lichaam van Christus, dat zijn armen uitstrekt. Zij zijn als het corpus aan het kruis. De lieve Heer die in zijn armen ieder wil verzamelen. Het doet denken aan teksten van Paulus die ons voor houdt dat wij het Lichaam van Christus zelf zijn (bijv. Kol.3,15). Hij is het Hoofd (priesterkoor) wij de leden.

Dit principe zet zich voort ook in andere latere bouwstijlen als de gotiek.

Het gebouw verzinnebeeldt vaak de hemel. Dit is niet alleen zichtbaar in kerken met koepels en/of kerken met prachtige hoofdportalen. Ook beelden, muurschilderingen en iconen duiden aan dat wij als gelovigen bij het vieren van de eucharistie al even mogen aanzitten aan het "hemels gastmaal". Het altaar is niet alleen de tafel van witte donderdag maar ook de tafel van de hemel. Wij staan dus tussen de heiligen is. Héél de kerk viert het feest van het eeuwig leven. In alle eucharistische gebeden klinkt het: we zijn verzameld als één heilig volk samen met Maria, de apostelen, de martelaren de heiligen en allen die ons zijn voorgegaan. We vieren het feest van de overwinning op dood en onrecht, op ziekte en oorlog en op alles wat het leven van ons mensen beschadigt en kapot maakt.

De beelden en de iconen zijn er dus niet zomaar ter versiering. Ook de bijbelse afbeeldingen zijn er niet alleen maar ter lering. Ze plaatsen ons in historie en toekomst. Ze laten ons voelen dat wij in de kerk bij Christus zijn en bij al onze lieve doden.

Want dit is ook de oorsprong van het begraven van de doden in de kerk. In de kerk zijn we – als levenden – bij elkaar. Was er in de kerk niet genoeg plaats voor de doden, dan ging men de gestorvenen in de hof van de kerk begraven, natuurlijk weer zo dicht mogelijk bij het altaar, achter de kerk. In sommige oude kerken in Groningen en Friesland zijn er zelfs ramen op de grond van het priesterkoor, zodat de doden het zich hebben op het altaar.

Deze eenheid van levenden en doden, het feest van de eeuwigheid, wordt ook zichtbaar in het bewieroken van de gemeente tijdens de viering. Beelden en iconen worden bewierookt, tegelijkertijd met voorgangers en kerkgangers. Het wierook zegt ons dat we samen in het mysterie van God zijn opgenomen. Dit duiden we ook aan in de absoute van de vieringen waarin we afscheid nemen van iemand die ons lief was.

In de oudste kerken kreeg iedereen zijn eigen plek. Bisschop, priesters en diakenen zaten in de absis (het koor). Daarvoor stond het altaar. En voor het altaar stond - aanvankelijk aan weerszijden midden in het schip van de kerk - de twee lezenaars. Bij de leenaar vanwaar het evangelie gelezen werd stond een immense prachtig versierde paaskaarsstandaard.

De meeste kerken waren zogenaamd georiënteerd. De mensen keken naar het oosten (daar waar het licht opgaat). Het evangelie werd dan aan de noordzijde van de kerk gelezen, met eveneens het gezicht naar het noorden. Daar woonden de heidenen. In die richting moet je verkondigen (!). Om die reden zijn ook soms de ramen aan de noordzijde van de kerk groter dan aan de zuidkant. Later zullen de lezenaars naar de buurt van het altaar verplaatst worden. Tussen de absis en de rand van de plaats waar de trappen omlaag gaan naar de gelovigen ontstaat dan het Sanctuarium. Het is de plaats van altaar en ambo's. Later zal dit het (priester)koor gaan heten. Nog later wordt het altaar op een verhoog geplaatst, meestal drie treden. En er komen twee maal drie kaarsen bij te staan. Het verbaast niet, dat met deze trappen Kalvarië gesymboliseerd wordt en het verbaast ook niet dat het getal drie op het mysterie van God duidt.

Daar waar het sanctuarium begint ontstaat in later tijden het koorhek en de communiebank.

De ambo's verhuizen naar het priesterkoor. Als in de latere middeleeuwen het niet meer de bisschop is die vanaf zijn kathedra preekt, maar als ook de priesters en de diakens gaan preken, dan is het nodig dat er een preekstoel komt in het midden van de kerk. De predikant moet immers gehoord kunnen worden.

Er zijn nog meer opvallende symbolen die al van heel vroeger stammen. Interessant is hoe er met getallen gewerkt wordt. Vaak zijn er twaalf pilaren. Het zijn de twaalf apostelen die de kerk schragen. Elke kerk heeft vanuit de oudste tijden twaalf apostelkruisen met voor ieder kruis een kaars die op het kerkwijdingsfeest en op de patroonsdag wordt aangestoken. In kruiskerken worden op de hoeken van het transept de vier evangelisten afgebeeld. Ook in koepelkerken rust de koepel op de vier evangelisten. Later zullen in lutherse kerken de evangelisten plaats gaan maken voor de reformatoren: Zwingli, Luther, Calvijn en Melanchton.

Bij het altaar worden engelen afgebeeld. Ze verzinnebeelden het hemels hof. Ze dragen dan ook vaak de kleding van de diakenen die immers de dienaren zijn van de bisschop.

In de middeleeuwen is het vroomheid, geloof in geesten en andere middeleeuwse symboliek die in de kerk doordringen; spookachtige monstertjes bij gewelven en dakgoten moeten de boze geesten verdrijven. Het labyrint dat soms in kerken wordt afgebeeld duidt op de levensweg. Pilaren mogen niet op aardstralen staan enz. enz.

Serieuzer is het verschijnen van een tabernakel in de kerk. Het bewaren van het geconsacreerde brood is pas in de loop van de middeleeuwen een gebruik geworden. Rond het jaar duizend ontstaat er een steeds groter wordende devotie tot het heilig Sacrament. Dan worden er monstransen gemaakt, ontstaat het lof en worden er processies gehouden. Aanvankelijk werd de communie alleen bewaard voor zieken en gevangenen. Het Brood werd in de oudste tijden in een gouden, zilveren of ivoren duif dat boven het altaar hing neergelegd. Later werden er kastjes in de muur van het koor of van een zijkapel gebouwd. Als men echter rond het jaar duizend het sacrament écht gaat vereren wordt dit kastje op het altaar geplaatst. Het altaar staat dan inmiddels tegen de achterwand van de kerk. De priester doet immers de viering met de rug naar het volk (net als de kerkgangers moet hij zich oriënteren op het oosten). In grotere kerken waar in de absis nog de plaatsen zijn van de voorgangers wordt er een aparte sacramentskapel ingericht. Bij het tabernakel komt een "eeuwigdurend licht", de godslamp.

In de late middeleeuwen komt er letterlijk een grote scheiding tussen de geestelijkheid (bisschop, priesters, diakens, kapittelheren, kanunniken, paters) en de gewone kerkgangers. Het koorhek wordt een bijna ondoorzichtig versierde wand tussen sanctuarium en kerkschip. Op het koor is de taal het Latijn. In het schip klinkt de volkstaal. De psalmen van de vespers worden de 'tientjes van de rozenkrans' die de gelovigen op de cadans van de koorzang gaan meebidden.

Langs het schip van de kerk en in de omloop achter de absis werden al in de vroege middeleeuwen kapellen gebouwd. Die kapellen getuigen ervan hoe de kerk letterlijk én figuurlijk in het midden van het dagelijkse leven van de gemeente stond. Want in deze kapellen kwamen de burgers ook voor hun dagelijkse belangen bijelkaar. Er was een kapel voor de brouwers, voor de slaggers, voor de bakkers, voor de metselaars en voor de handwerklieden. In die kapellen kwam men bijeen om te bidden én te vergaderen. Hier werden de belangen van levenden én doden behartigd. Er was geen scheiding tussen het heilige en het gewone, tussen kerk en dagelijks leven, tussen hemel en aarde.